

ŐSRÉGÉSZETI
TANULMÁNYOK

PREHISTORIC
STUDIES

ΜΩΜΟΣ XI

ŐSKOROS KUTATÓK ÖSSZEJÖVETELE
2019. ÁPRILIS 10-12. • BTM AQUINCUMI MÚZEUM

KÖRNYEZET ÉS EMBER

ŐSRÉGÉSZETI TANULMÁNYOK / PREHISTORIC STUDIES

III

ΜΩΜΟΣ XI.

Őskoros Kutatók Összejövedele
Környezet és ember

ΜΩΜΟΣ XI

Meeting of Researchers of Prehistory
Environment and Humans

ŐSRÉGÉSZETI TANULMÁNYOK / PREHISTORIC STUDIES

SOROZATSZERKESZTŐK

ANDERS ALEXANDRA, KALLA GÁBOR, KISS VIKTÓRIA,
KULCSÁR GABRIELLA, ÉS V. SZABÓ GÁBOR

SERIES EDITORS

ALEXANDRA ANDERS, GÁBOR KALLA, VIKTÓRIA KISS,
GABRIELLA KULCSÁR, AND GÁBOR V. SZABÓ

ΜΩΜΟΣ XI.
ŐSKOROS KUTATÓK ÖSSZEJÖVETELE
Környezet és ember

A BTM Aquincumi Múzeumban 2019. április 10–12-én megrendezett
konferencia tanulmánykötete

ΜΩΜΟΣ XI
MEETING OF RESEARCHERS
OF PREHISTORY
Environment and Humans

Proceedings of the Conference Held at the BHM Aquincum Museum
between 10 to 12 April 2019

SZERKESZTŐK

Tóth Farkas Márton és Szilas Gábor

VALAMINT

Anders Alexandra, Kalla Gábor, Kiss Viktória, Kulcsár Gabriella, és Mester Zsolt

EDITED BY

Farkas Márton Tóth and Gábor Szilas

WITH

Alexandra Anders, Gábor Kalla, Viktória Kiss, Gabriella Kulcsár, and Zsolt Mester

Budapest 2023

KIADÓ
Budapesti Történeti Múzeum

Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Bölcsészettudományi Kar,
Régészettudományi Intézet

Ősrégészeti Társaság

FELELŐS KIADÓ
Népessy Noémi
Vida Tivadar
Kalla Gábor

PUBLISHED BY
Budapest History Museum

Institute of Archaeological Sciences,
Faculty of Humanities,
Eötvös Loránd University

Prehistoric Society

PUBLISHERS
Noémi Népessy
Tivadar Vida
Gábor Kalla

© Budapesti Történeti Múzeum / Budapest History Museum, 2023
© Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészettudományi Intézet /
Institute of Archaeological Sciences, Faculty of Humanities, Eötvös Loránd University, 2023
© Ősrégészeti Társaság / Prehistoric Society, 2023
© A szerzők / The authors, 2023
© A szerkesztők / The editors, 2023

A kötet a [Creative Commons BY-NC-SA 2.5 HU](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/) licenc alapján, megfelelő hivatkozással,
nem üzleti, tudományos vagy ismeretterjesztő célokra szabadon felhasználható.
This volume may be freely used under the [Creative Commons BY-NC-SA 2.5](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/) licence
for non-commercial, scientific, or educational purposes, with appropriate reference.

ISBN 978-615-5341-93-9
ISSN 2063-8930

Technikai szerkesztő / Layout editor
Váczai Gábor
Tipográfia / Layout desing
Gembela Zsolt
Borítóterv / Cover design
Kolozsvári Krisztián

TARTALOM / CONTENTS

A szerkesztők előszava	9
------------------------------	---

Zatykó Csilla

Tájrégészet: tudományterület, módszer, szemlélet vagy divat?

Landscape Archaeology: A Discipline, a Method, an Approach or a Trend?	11
--	----

A TÁJ

† *Knípl István*

Parton–part alatt. Hajós és Császártöltés határának őskori lelőhelyeiről

On the High Bank–Near the High Bank. On the Prehistoric Sites at Hajós and Császártöltés	25
--	----

Czajlik Zoltán – Fejér Eszter – Gergács Rebeka – Rupnik László

Kora vaskori lelőhelyegyüttes tájrégészeti kutatása az érd–százhalombattai löszplatón

Landscape Archaeological Research of an Early Iron Age Site Complex

on the Loess Plateau at Érd–Százhalombatta	35
--	----

Füzesi András

A neolitikus táj rekonstrukciója Polgár-sziget mikrorégiójában

Reconstruction of the Neolithic landscape in the Micro-region of Polgár Island	49
--	----

Gutay Mónika

Felső paleolitikus lelőhelyek és szórványleletek Gyöngyösön (Mátraalja, Magyarország)

Upper Palaeolithic Sites and Stray Finds in the Territory of Gyöngyös,

Mátraalja region, Hungary	67
---------------------------------	----

Melis Eszter – Kiss Viktória – Kulcsár Gabriella – Serlegi Gábor – Vágvölgyi Bence

Előzetes jelentés a Nagycenk környékén végzett bronzkori mikroregionális kutatásokról

Preliminary Report on the Bronze Age Microregional Study of the Nagycenk Region	77
---	----

Németh Attila

Szkíta farkas – kelta vadkan, két jó barát? Adalékok a Csincse-völgy vaskorához

Scythian Wolf – Celtic Boar, Best Friends Forever? New Data on the Iron Age

of the Csincse Valley	87
-----------------------------	----

Szabó Nóra

Pozíció és funkció. Egy középső bronzkori település külső és belső határainak vizsgálata

Position and Function. Examination of the External and Internal Boundaries

of a Middle Bronze Age Settlement	93
---	----

<i>Szilas Gábor – Viczián István – Sipos György – Páll Dávid Gergely – M. Virág Zsuzsanna – Rekeczki Kinga</i>	
A folyóvízi környezet változásának hatása az őskori megtelepedésre a Duna mentén: interdiszciplináris környezeti rekonstrukció Óbuda területén	
The Impact of Fluvial Landscape Evolution on Prehistoric Settlement Patterns along the Danube: An Interdisciplinary Environmental Reconstruction in Óbuda, NW Budapest ...	105
<i>Tóth Farkas Márton – Viczián István – Sipos György – Páll Dávid Gergely – M. Virág Zsuzsanna – Szilas Gábor – Kraus Dávid</i>	
Környezeti változások a Duna egykori mellékága mentén – Interdiszciplináris kutatás Budapest III. kerület, Mocsárosdűlőn	
Environmental Changes along a Former Tributary of the Danube. Interdisciplinary Research in Mocsárosdűlő (Budapest, District III)	121
<i>Viczián István – Tóth Farkas Márton – Szabó Máté – id. Viczián István</i>	
Őskori környezeti hatások, változások és a magasártér felszínfejlődése egy többkorszakú Duna-parti lelőhelyen (Budapest I. kerület, Fő utca 2.)	
Environmental Influences and Changes in Prehistory and the Evolution of the High Floodplain at a Multi-period Archaeological Site by the Danube (2 Fő Street, Budapest, District I)	137
<i>M. Virág Zsuzsanna</i>	
Az újkőkori ember és a Duna folyam. A környezetrekonstrukció lehetőségei városi körülmények között. Esettanulmány (Budapest III. Nánási út 75–77.)	
Neolithic Humans and the River Danube. The Possibilities of Environmental Reconstruction in an Urban Area. A Case Study (75–77 Nánási Road, Budapest, District III)	157
<i>Zandler Krisztián – Péntek Attila – Markó András</i>	
Középső paleolitikus nyílt színi lelőhelyek a Cserhát területén	
Middle Palaeolithic Open-air Sites in the Cserhát Region	173
<i>Péntek Attila</i>	
Appendix – Láthatósági elemzés	184

EMBER ÉS KÖRNYEZETE

<i>Antoni Judit</i>	
A biodiverzitás kialakulása és változása egy szigetcsoporton (Marquesas-szigetek, Kelet-Polinézia)	
Development and Changes of Biodiversity on an Island Group (Marquesas Islands, Eastern Polynesia)	193
<i>Bondár Mária</i>	
A fémművesség hatása az emberre és környezetére	
The Impact of Metallurgy on Human Communities and Their Environment	201
<i>Szabó Lajos</i>	
Az őskori háborúskodás ökológiai-demográfiai perspektívában – kitekintéssel a Kárpát-medence neolitikumára és rézkorára	
Prehistoric Warfare in an Ecological-demographic Perspective – With an Outlook to the Neolithic and Copper Age of the Carpathian Basin	211

ERDŐ, VÍZ, TERMŐFÖLD, NYERSANYAG

Markó András – Biller Anna Zsófia

- Csak ló legyen és rén... Epigravetti korú lelőhelyek a tájban a Dunántúl északkeleti részén
 Just for Horse and Reindeer... Epigravettian Localities in the Landscape
 in the Northeastern Part of Transdanubia (Hungary) 231

SZIMBOLIKUS TÁJ

P. Barna Judit – Kalla Gábor

- Értelmezhetőek-e a neolitikus körárkok processziós helyszínekként?
 Can Neolithic Rondels be Interpreted as Processional Sites? 247

Jankovits Katalin

- Kultikus hely kialakulása a késő bronzkori temetők használata előtt Észak-Olaszországban
 Late Bronze Age Cemeteries in Locations Earlier Used as Cult Places (Northern Italy) 263

Pásztor Emília

- A tájolás, mint a szimbolikus tájformálás egyik eszköze
 Orientation as a Means of Symbolic Landscape Formation 275

Puskás József

- Középső bronzkori települések és territóriumok a Felsőháromszéki-medencében
 (Kovászna megye, Románia)
 Middle Bronze Age Settlements and Territories in the Felsőháromszék Depression
 (Covasna County, Romania) 285

Sörös F. Zsófia

- Az utazás problematikája az ember és a materiális világ viszonylatában
 Travelling, Humankind, and the Material World 297

Szabó Géza

- Az vagy, amit megeszel és megiszol. Kultúrajelző állatok, növények, tárgyak – a komló
 és a rejtélyes „lapátkák”
 You are what You Eat and what You Drink. Animals, Plants and Objects as Markers
 of Cultures: The Hop and the Mysterious “Little Spades” 307

A szerkesztők előszava

Amikor 2017-ben úgy döntöttünk, hogy a 2022-ben 25 éves születésnapját ünneplő ΜΩΜΟΣ – Ős-koros Kutatók Összejövetele konferencia következő helyszínéként intézményünket, a Budapesti Történeti Múzeumot, azon belül is az Aquincumi Múzeumot javasoljuk, célként lebegett előttünk egy sikeresen lebonyolított, vidám hangulatú, innovatív tudományos fórum megteremtése, melyet a találkozókat követően egy színvonalas, tartalmas és jól használható tanulmánykötet megjelentetése követ. A Százhalombattán elfogadott meghívást követően megindult lázas előkészületek gyümölcséket az első célt érzésünk és a megjelentek visszajelzései alapján maradéktalanul sikerült teljesíteniük, ebben pedig minden résztvevő munkatársunkat, külső partnerünket elismerés és köszönet illet. Külön kiemelendőnek tartjuk múzeumunk közönségkapcsolati csoportja, elsősorban Abonyi Zsanett állhatatos és elkötelezett munkáját, szervezőkészségét, ez úton is hálásan köszönve, hogy a legnagyobb odaadással igyekezett kollégáival karöltve három napig otthont biztosítani valamenynyire résztvevő számára. A szakmai, tudományos és szellemi háttér megteremtésében, valamint a felhalmozott hatalmas tudás és tapasztalat átadásában nyújtott nélkülözhetetlen segítségét ez úton is köszönjük együttműködő partnerünk, az Ősrégészeti Társaság elnöksége tagjainak. A helyszín térítésmentes biztosításáért és a rendelkezésünkre álló tökéletes körülményekért a Graphisoft Parknak tartozunk hálával. Támogatásuk nélkül e rendezvény aligha valósulhatott volna meg ebben a formában. Ismételten köszönjük továbbá az Aquincum Baráti Kör, a Magyar Földtani Végylet és az OSL Hungary Kft. nagylelkű és fontos támogatását! Végül, de nem utolsó sorban a legnagyobb köszönet a nagyszámú, lelkes és aktív közönséget, a poszterek készítőit és az előadókat illeti, akik rendkívül gazdag tartalommal töltötték meg a három nap adta keretét. 2019. április 10–12. között zajlott konferenciánk során 170 résztvevőt láthattunk vendégül, 101 szerző munkája nyomán 17 posztert tanulmányozhattunk és 40 előadást hallgathattunk meg.

A konferenciára megjelentetett absztrakt kötet kézbe véve már mindannyiunk számára nyilvánvalóvá vált, hogy a választott téma – *Környezet és Ember* – erős hívószónak bizonyult, olyan szerteágazó, izgalmas és innovatív projektek, ötletek és eredmények színes palettájának teremtett fórumot, melyek bemutatására az ősrégészet hazai művelői és közönsége régóta kíváncsian tekintett. A mai kor kihívásaira, az éghajlatváltozás és az ahhoz való alkalmazkodás jelentőségére is reflektáló téma keretében korszerű és releváns kérdéssel feltevésekkel kívántuk inspirálni az előadókat és résztvevőket egyaránt. A környezetünkkel fennálló kapcsolat és egymásra utaltság, valamint a környezettudatos szemlélet fontosságára is felhívva a figyelmet, rendezvényünket igyekeztünk minél környezetbarátabb módon lebonyolítani.

Nagy örömünkre, e kíváncsiság és információhiány kielégítésének szándékával, a bemutatott előadások és poszterek részletes kifejtésére életre hívott tanulmánykötetet végre kézbe veheti Kedves Olvasónk. A végül beérkezett huszonhárom kézirat jól mutatja az átfogó téma megközelítésének sokféle lehetőségét. A tanulmányokat a konferencia tematikus szekcióinak (A táj; Ember és környezete; Erdő, víz, termőföld, nyersanyag; A szimbolikus táj) megfelelően rendeztük, ezúttal az eredetileg poszterként szereplő prezentációkat is elosztva a témák között. A sokféle nehézség, melylyel a szerkesztőgárda az eltelt több, mint három év során szembenézett, végül leküzdhetőnek bizonyult és a szerzők, a szerkesztők és a lektorok fáradtságos munkája meghozta gyümölcsét, melyhez ez úton kívánunk minden olvasónak jó étvágyat, arra biztatva utódainkat, hogy a konferenciasorozat negyed évszázaddal ezelőtt Debrecenben meggyújtott lángját kitartóan hordozza tovább, hiszen az ezzel járó szellemi haszon és öröm minden befektetett időt és energiát busásan megtérít.

Sajnos kötetünk megjelenésének tragikus aspektusa is van, hiszen nemrég hunyt el kiváló munkatársunk, szerzőtársunk, Knippl István. Bár méltatását e bevezető sorok terjedelme nem teszi lehetővé, fontosnak érezzük, hogy e hely is meg-

emlékezzünk róla. Tesszük ezt nem csupán azért, hogy értékteremtő munkássága és elhivatott jelleme előtt tisztelegjünk, de azért is, mert nagy reményekkel feltűzelve szerette volna a *ΜΩΜΟΣ – Őskoros Kutatók Összejövele* konferenciasorozat 2019-es és 2021-es alkalmával is vendégül látni a

rendezvényt. Erre végül nem nyílt már alkalma, mégis lelkesen üdvözölte az aquincumi rendezést, jelenlétével, előadásával és poszthumusz megjelenő tanulmányával is emelve közös munkánk színvonalát és jelentőségét. E kötettel tehát neki és kitűnő szándékának is emléket kívánunk állítani.

Budapest, 2023. január

Tóth Farkas Márton és Szilas Gábor

Az vagy, amit megeszel és megiszol. Kultúrajelző állatok, növények, tárgyak – a komló és a rejtélyes „lapátkák”

Szabó Géza

Wosinsky Mór Múzeum
kaladeaa@gmail.com

You are What You Eat and What You Drink. Animals, Plants and Objects as Markers of Cultures – the Hop and the Mysterious “Little Spades”

By following the route of a plant – hop – and the tools used for its processing over thousands of years, we search for answers to the question whether there is such a group or combination of phenomena that goes beyond the direct connections between man and his environment and the practical elements of farming and the way of life. Are there any among them – and which ones are these – whose appearance is understandable only in the context of direct relations with remote areas or cultural traditions that persistently survived? We are looking for such additional markers that – similarly to the astragalus bones or the deer with bound legs – may in themselves or in their combinations provide additional clues for a more accurate evaluation of our ceramic or metal finds and for shedding light to further historic connections and a web of relations. Common hop, among all plants, seems to be especially suitable for this. It is native to Eastern Europe and one of our most sacred plants, respected for thousands of years and used for beer brewing. Following the route of two mysterious objects used for so far unknown purposes, found in several eras in graves usually rich and containing arms and harnesses, called little spades/spatulas in the steppes, and ritual axes in the Etruscan material, we managed to determine their possible function. The appliances and customs related to the tradition of the brewing and consumption of hop beer, closely connected with the people of Iran, well indicate the effects of a more or less extensive movement of people in the steppe areas over a significant part of Europe, which can be followed from the Bronze Age, and which is reflected in the burial, eating and drinking habits of even the most traditional areas, which suggests more than the mere use of imported objects in the culture.

BEVEZETÉS

A régészeti gyakorlatban általában a lelőhelyeken feltárt leleteket, növényi- és állati maradványokat az adott régészeti korszak, kultúra összefüggéseiben vizsgálják. Az eredményeket összevetve az egyes kultúrák elterjedési területével jól követhető, hogy az egyes gazdálkodási formák, a tartott állatok, természetű növények és a természetföldrajzi környezet között legtöbb esetben szoros összefüggés van. A Dél-Dunántúl területén például az őskorban nem a folyam volt az egyes kultúrák közötti elválasztó vonal, hanem a jellege miatt még az Alföld nyúlványaként tekinthető Mezőföld és a Dunántúli-dombság határán húzódó, látszólag jelentéktelen vízfolyás, a Sárvíz szerepe volt a meghatározóbb. Vannak olyan jelenségek is, amelyek sajátos módon rendkívül elterjedtek, a legkülönbözőbb természeti környezetben bukkannak fel, látszólag kevésbé köthetők egy-egy területhez, gazdálkodási formához, ugyanakkor a régészeti leletek összessége mégis valamilyen közös háttérre utal. Ezért ezúttal a vizsgálatok megszokott irányát megfordítva, egy növény és a feldolgozásához kapcsolódó eszközök útját próbájuk meg követni – évezredekken át. Arra keressük a választ, hogy van-e a jelenségeknek olyan csoportja, kombinációja, amely túlmutat az ember és környezete közötti közvetlen összefüggéseken, a gazdálkodáshoz és az életmódhoz köthető praktikus elemeken. Vannak-e közöttük olyanok, és ha igen, melyek azok, amelyeknek megjelenése csak távoli területek közvetlen kapcsolatai, vagy éppen a szívósan továbbélő kulturális hagyományok alapján érthetők meg. Olyan további markereket keresünk, amelyek az asztragalosz csontokhoz, vagy az összekötözött lábú szarvasokhoz hasonlóan akár önmagukban vagy kombinációikban további támpontokat adhatnak a kerámia- és fémleleteink pontosabb értékeléséhez, valamint további történeti összefüggések, kapcsolattrendszerek megvilágításához is.

A KOMLÓ ÉS A SÖRFÖZÉS

A fenti kérdések megválaszolására a növények közül különösen alkalmasnak tűnik a közönséges komló, amelynek őshazája Kelet-Európában volt, és az egyik legszentebb, évezredek óta folyamatosan tisztelt és a sörfőzéshez használt növényünk. Mai statisztikai példák mutatják, hogy a szőlő termesztésére alkalmas Mediterráneumban a környezeti feltételekkel dacolva, egyes országokban,

országreszekben a sör fogyasztása magasabb arányú, mint a boré. Így évezredek múltával is különös jelentősége lehet annak, hogy a sör a piramisépítőknek kenyérfontosságú táplálék volt, a két folyó közén, a hettitáknál pedig az egyik legfontosabb áldozati ital (ÜNAL 1999, 246). A Kr. e. 3. évezred végétől lejegyzett Gilgames-eposz és a himnuszok tucatnyi említése szerint a szertartásos lakomáknál és az istenek számára bemutatott áldozatoknál is bőven folyt a sör. Ezzel szemben a borszerető görögöknél a sör ismeretlen volt, szavuk sem volt rá, ami önmagában is jól mutatja, hogy már az italfogyasztás szokása alapján is milyen jól elkülönülnek egyes kultúrkörök.

Magát a sört az újkőkortól, különböző gabonafélékből, Kínától Mezopotámián, Egyiptomon át az őskori Európáig széles körben készítették. Az alkony úrnőjének, Ininnek például „...a hivatottak, az idős asszonyok dús ételt, italt hordanak. Sötét sört töltenek neki, halvány sört töltenek neki: a sötét sör, a mézsör...” (KOMORÓCZY 1983, 373). Az isteneknek bemutatott halotti áldozatnál „... Gilgames, Ninszuna fia, az ital-áldozat helyén sört loccsant értük.” (KOMORÓCZY 1983, 195). Miként az eke fontosságáról szóló szövegből kiderül, tavasszal a rituális szántás során pedig „Midőn a mezőn ünnepem áll, a magvetés havában, maga a király fog elém ökröket, számtalan sok juhot vág le kedvemért, sört tölt a serlegekbe, korsókba...” (KOMORÓCZY 1983, 82). Mindezek tükrében különös jelentősége van annak a régészeti leletekben is jól megfogható ténynek, hogy a vonatkozó szöveghelyek alapján az áldozati ital alapanyaga már az árpa volt, ami az Iráni-fennsík vidékéről érkezett Mezopotámiába: „S mert hát An az árpaföldek úrnőjét a hegyvidékről idehozta: az ügyes asszony, ki anyjára dicsőséget hoz, Ninkaszi, az ügyes asszony, ki anyjára dicsőséget hoz, üstje csillogó lazúrkő, korsaja, amibe csapol, arany, ezüst, ha a sör mellett áll, jókedvre derít...” (KOMORÓCZY 1983, 151–152). Nem véletlen tehát, hogy a sumereknél az árpáhozó Ninkaszi lett a sörfőzés istennője is, akiről azt írják, hogy: „Ninkaszi, apád Enki, Nudimmud úr, anyád Ninti, az Abzu úrnője...Ninkaszi, te kavarod hosszú kanállal a fűszert, kovászt, gödörben kavarod szagosfüvel a fűszeres kovászt. Te melegíted a fűszeres kovászt öblös üstben, hántolt árpát öntesz hozzá egyenletesen... Te locsolgatod a föld takarta árpát, a csirázást kuttyák vigyázzák, hatalmasságok elől is őrzik... Ninkaszi, te öntöd fel korsóban a malátát, föl-le hullámzik, amint rázod. Te teríted a malátapépet széles

gyékényre, hogy átjárja a levegő hűvöse... Te tartod két kezeden a cefre üstjét, datolya-mézet, mustot bőven csorgatsz belé... Ninkaszi, te főzöd a lét, érleled langymelegben, a sörlét kádban érleled, állni hagyod. Az érlelőkádat, melynek csapján át fenséges a lé zubogása, a nagy gyűjtőkád fölé állítod...” (KOMORÓCZY 1983, 118–121).

Így az sem meglepő, hogy szinte ugyanezzel a hagyománnyal találkozhatunk az iráni népekhez tartozó oszétek bronzkori állapotokat tükröző Narteposzában is (НАРТЫ 1991). Ott Uasztürdzsi és a már meghalt Dzerassza nászából született Satana személyéhez kötik a sörfőzés feltalálását – egészen pontosan annak egy új, csodálatos változatát: az árpából komlóval főzött szent italt (KOVÁCS 2008, 23–24). Az eposz szerint egy véletlen megfigyelés és Satana bölcsessége vezetett az újításhoz. „Rárepült egy madárka a komlófűrtre, letépett egy zöld tobozkat, és három magvacskát kicsippentett belőle. Vidáman röppent fel, nyílegyenesen a vitéz nartok falujába tartott, oda ereszkedett le, ahol édes maláta száradt a napon. Felcsippentett egyetlen szemet belőle, és lezuhant a földre. Fel akart szállni, azonban nem bírták a szárnyai. Futni próbált, de a lábcskái nem viselték el a súlyát.” (KOVÁCS 2008, 56). Az okos Satana „Malátát darált, kifőzte, leszűrte a főzetet, komlóból készült erős kovászt tett bele. Forrni kezdett, gyöngyözött a főzet, fehér habot eresztett. Miből főzik a sört? Árpamalátából, búzamalátából, kovászt pedig abból a komlóból készítenek hozzá, amely a mogyoróbokorra fut.” (KOVÁCS 2008, 57) (1. kép a–c).

A régészeti lelőhelyeken előkerült legkorábbi komlómagok Európában az Alpoktól északra már az újkőkortól ismertek, a dél-franciaországi Brise-Lames-ból és a vonaldíszes kultúra észak-morvaországi, mintegy hétezer éves mohelnicei telepéről, a vaskorból pedig a hollandiai Noordbarge területéről (VAN ZEIST 1983, 173; BEHRE 1999, Fig. 4). Ezek a ritkának mondható, de lényegében Európa középső és nyugati területeit egyaránt érintő korai mag-előfordulások a komlózott sör főzését még nem bizonyítják, de egyértelművé teszik, hogy az általános felfogással szemben a kontinensnek ezen a felén is már legalább az újkőkortól, vagyis az eddig feltételezettnél közel 6000 évvel korábban őshonos volt a komló. A bronzkori Európából a sör korai készítésére az egyik legfontosabb adat a jól ismert, újabban a Kr. e. 15–14. század fordulójára keltezett egtvedi sírból van, ahol az erjesztett italt méz és áfonya felhasználásával készítették (OLSEN ET AL. 2013, 31). Az ugyancsak dániai, a hajdúböszörményi szitu-

lakkal nagyjából egykorú, Kostræde déli részén feltárt kincsleletben találtak szűrőt, amely mellett női ékszerek, övdísz, fülbevalók voltak, és formája, valamint díszítése is szorosan a tiszavasvári leletünkhöz kapcsolja (PATAY 1990, Taf. 46. 120; MCGOVERN ET AL. 2013, 116–119). A szűrőről vett minta elemzése során gabonafélékre, áfonyára és méhviaszra utaló maradványokat is megfigyeltek, amelyek a sör készítéséhez kapcsolják ezt a tárgytipust (MCGOVERN ET AL. 2013, 118–119) (2. kép a–b).

A Kaukázus számos, az európai őstörténetet is meghatározó mítosz kiindulópontja. Az oszétek indoiráni ősvallást és társadalmat tükröző Narteposzainak motívumai Arthur király mondakörében, a szláv, germán és skandináv népek mondvilágában ugyanúgy megtalálhatók, mint a finnek Kalevalájában, vagy az etruszk hagyományokban (DUMÉZIL 1986; LITTLETON–MALCOR 2005). Az oszétek eposzaiban jól követhető, hogy korábban ugyancsak volt egy erősebb italuk, a barnasörhöz hasonlóan főzött, mézzel megnövelt alkoholtartalmú, erős rong. Ezt kapott a nartok faluját megmentő és a különböző próbákat kiálló Ajszana is: „Satana is visszatért a szülői házból. Megörült a vitéz fiának, rongot kovászolt.” (KOVÁCS 2008, 163). Az áldozat bemutatásához, a tisztelet kifejezésére a csodálatos kehelybe töltötték a szent italt, az egyszerű mézsört azonban a bikák vagy a tur tülkéből itták. A lakomán az italok mellett ma is szigorúan megszabott rendje van az ételek fogyasztásának és a teríték, ültetés, imák sorának is. A szépséges Agunda kikerésekor „Szajneg aldar egy egész héten keresztül minden nap jóltartotta a vendégeit. Ezüstlábú asztalokat rakott az églakók és a nartok elé. Három nagy lepényt, és vasnyársat – rátűzött ahszifambalokkal májból készült saslikkal, szalonnába göngyölt belsőségekkel – hoztak be Szajneg házában ifjai, serényen és ügyesen kínálgatták a vendégeket. Ronggal töltött ivókürtökkel kínálták őket, az asztalokra kétfülü korsókat helyeztek, amelyekben habzott a barna mézsör. Az öszfejű Tatartup emelkedett föl, levette a sapkáját, és imát mondott. A vakmerő Acamaz, Aca legkisebb fia, elsőként kóstolta meg a kuvaggagot – az áldozati lepényt és a húst. Ekkor elkezdődött a tor. Vízként fogytak az italok – az erős rong és a barna mézsör.” (KOVÁCS 2008, 264–265) (3. kép a–b).

Szűkebb területünkön, a Kárpát-medencében is viszonylag korán megjelentek az első iráni jellegű népcsoportok, amit többnyire a római korban az Alföldön letelepülő szarmatákhoz kötöttek (SELMECZI 2005, 56). Azonban Miller már a 19.

1. kép. A komló — a: a komló toboza, b: a komló termő virága, c: a komlóinda és a porzó virág, d–e: indás növényről feltehetően a szent szóma italhoz tobozt gyűjtő alak a kalhui palota domborművén (Kr. e. 9. sz., Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Isztambul; fotó: Szabó G.)

Fig. 1. Hop — a: the hop cone, b: the pistil of the hop, c: hop-vine and the stamen, d–e: a figure gathering cones of a vine plant presumably for the holy drink of soma, on a relief in the palace of Kalhu (9th century BC, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Istanbul; photo by G. Szabó)

században is utalt a Hérodotosz (HERODOTOS V. 9) szerint a Dunánál már korábban letelepedett szigünnákra (Миллер 1881, III. 85). Az újabb régészeti feltárások leletei alapján pedig egyértelműnek mondható, hogy a késő bronzkortól a Duna forrásvidékéig folyamatos indoírani hatásokkal (SZABÓ 2015), a Kr. e. 7. század utolsó harmadától pedig a Dunántúl déli felét elfoglaló szigünnák révén már nevükön ismert iráni eredetű népekkel is számolhatunk (SZABÓ–CZUPPON 2014; FEKETE–SZABÓ 2015; SZABÓ 2017a). Nagyjából éppen azokon a területeken, ahol Satana növénye, a komló is terem, s ahol a sör készítésének és fogyasztásának szintén hagyományosan nagy szerepe van.

tartalmát is. Megemlítik a sörfőzés lehetőségét, és ezzel kapcsolatban a jelentős árpatermesztésre utaló megfigyeléseket is (STADLER 2010, 138; KRAUSE ET AL. 2016, 184). Feltételezik egy búzából vagy árpából, komló nélkül készített sör fogyasztását is, amelyet mézzel keverve vagy önmagában is ihattak (OTTO 2012). Mint ezekből az adatokból is látható, a kutatók elsősorban a méznek az ízesítő, édesítő szerepére gondolnak, pedig magas cukortartalma miatt az egyik legkiválóbb alapanyag az alkoholfok növelésére, éppen ezért használták évszázadokon át az ital erejének növelésére.

Azonban a Nart-eposz szerint nem csak a szent ital főzéséhez használt, a magokat tartalmazó

Európa területén az utóbb időben számos őskori edény-nél mutatták ki méz nyomait is, ezek közül számunkra leginkább az etruszk területeken és a heuneburgi halmokban feltárt bográcsok, üstök vizsgálati eredményei a legérdekesebbek. A toszkánai Casa Nocera Kr. e. 8. század végétől a Kr. e. 6. század elejéig használt családi temetőjének kocsis-harcos alapítója ('A' sír) mellett számos serleggel együtt egy mézes italt tartalmazó edény is volt (STADLER 2010, 106–107). Az Alpoktól északra pedig a fémedényekből vett szerves anyag maradványok pollenanalízisének rendkívül széles spektruma alapján több esetben is a vadméhektől gyűjtött mézre következtetnek, s Hochdorf, Glauberg, Niedererlbach további hasonló eredményeire is felhívják a figyelmet (KRAUSE ET AL. 2016, 73, 75). Hohmichelenél a 'Speckhau' halomcsoport 17. tumulusában feltárt 1. sír mintegy 14 l űrtartalmú bronzüstjében talált maradványokat nem erjesztett méznek határozták meg, s ugyancsak édes méz nyomainak tartják a Glauberg 1. sírban talált díszes kancsó (*Schnabelkanne*)

2. kép. a–b: Áldozati étel és ital készítéséhez használt szitulák a hajdúböszörményi kincsleletből (fotók: Szabó Géza), c: a sör főzése fa keverőlapáttal egy régi fotón (Kaukázus), d: ünnepi készülődés Rekom szent ligetében, a lakoma sörének főzése (Észak-Ossetia, Alánia Köztársaság, 2019, fotó: Szabó G.)

Fig. 2. a–b: Situlas used to make sacrificial food and drink from the Hajdúböszörmény treasure trove (photo by Géza Szabó), c: brewing beer with a wooden stirring spatula on an old photo (Caucasus), d: festive preparations in the sacred grove of Rekom, brewing beer for the feast (North Ossetia, Republic of Alania, 2019, photo by G. Szabó)

toboznak, hanem magának a komló növény szárának is jelentős a szerepe. Az égben lakó, sértődött Balszag a küllős kerekének parancsot ad, hogy pusztítsa el a hős nartot, azonban az tévedésből Szoszlan tizenkét barátját öli meg. Szoszlan sorra kér mindent, hogy állítsák meg Balszag kerekét, de csak a komló tud hatékonyan segíteni. „Erősek és hajlékonyak, mint a kötelek, a komló hajtásai. Rátekeredtek Balszag kerekére és megállították. Egy nyíllövésnyi távolságra közelítette meg Szoszlán a kereket, belelőtt egy nyílvesztőt – és pozdorjára zúzta a küllőjét. Elengedte a második nyilat – finom forgácsként repült szét a második küllő. Szoszlán a komlóval átszótt mogyorósban utolérte a kereket s megragadta azt... Téged pedig, komló, jókedvűnkben dicsérjenek az emberek a veled készített italokért!” (KOVÁCS 2008, 156).

Szoszlan a kerék könyörgésének engedve aztán mégsem pusztította el a gyilkos eszközt, amely aztán csalárd módon megszegve ígérte, végül csak átgördült rajta és térdben levágta a hős lábát, „majd visszatért az égre” (KOVÁCS 2008, 158). Ez utóbbi megjegyzés egyértelműen elárulja, hogy itt a küllős kerék a napot, átvitt értelemben az elkerülhetetlen sors kerekét jelenti, amit csak a hasonló istenfegyver, ebben az esetben a hálószerűen egymásba hurkolódó komlóindák képesek megállítani. Az isteni háló hatalmát, oltalmazó szerepét Innin éneke is jól szemlélteti: „Én iktatok be főpapot, királyt, én adok koronát a királynak, én adok pálcát a nép pásztorának. Hurok vagyok előlről, hurok vagyok hátulról, a mező, a puszta fölé hálót feszítek, a mezőre boruló nagy kerítőháló vagyok.” (KOMORÓCZY 1983, 377).

A REJTÉLYES „LAPÁTKÁK” ÉS A SÖRFŐZÉS ESZKÖZEI

A forrásokból jól látható, hogy a különböző terményekből erjesztett boza szerű, rendkívül tápláló, de alacsony alkoholtartalmú sörök mintegy kilencezer éves történetéhez képest az árpából készített sör viszonylag újkeletű találmány, s még újabb a komlóval való főzése, amelynek szülőföldje térben és időben is jól lehatárolható. A legrégebbi árpasörre egy Kr. e. 3400 körüli adat mutat az iráni Zagrosz-hegységben (GATELY 2009). Így a régészeti leletek oldaláról nézve sem meglepő, hogy a legfontosabb áldozati ital, az árpamalátából mézzel és komlóval főzött szent sör készítése és fogyasztása, az ahhoz kapcsolódó szokások és tárgyak, valamint maga a komló növény is évezredek át a szakrális és mitológiai jelképek, ábrázolások, díszítések meghatározó elemei lesznek. Az égből kapott növény útját követve a régészeti leletek és az írott források, a néprajzi megfigyelések alapján az iráni népek világának új részleteibe pillanthatunk be. Érthetővé válik, hogy miért is helyezték főként női sírokba a korábban rejtélyesnek tartott „lapátkákat”. A Ziwiye-i aranylemez hálós díszítése, a kalhui palota domborművein a hálós indájú, palmettadíszes „életfáról” a szent ital főzéséhez tobozt gyűjtő, a csuklójukon rozettás dísz hordó papok mind ugyanabba az évezredek át továbbélő jelképrendszerbe tartoznak (1. kép d–e). A hosszasan sorolható példák

helyett most csak néhány, további kapcsolatokra is rámutató, fontosabb régészeti leletre és ábrázolásra szeretnénk felhívni a figyelmet.

A régészeti kutatásokban még ma is gyakran használt toposz, hogy a Hallstatt időszakban különösen széles körben elterjedt bronzedények közül például a szitulákban a szertartások, lakomák során fogyasztott bort keverték, tárolták (PRÜSSING 1991, 6; KRAUSSE ET AL. 2016, 75, 106). Azonban az újabb megfigyelések, az utóbbi évek természettudományos vizsgálatainak eredményei egyaránt arra mutatnak, hogy a savas kémhatású bor és a rézötvözet közötti kémiai reakció miatt ez kevéssé valószínű. Inkább a fémedényekben a rezet nem oldó, semleges vagy lúgos kémhatású italok jöhetnek számításba, mint amilyen a sör is (KROLL 1991; GERLOFF 2010, 117; KALLA ET AL. 2013, 27; БЕДОЕВА 2014, 15–18; SZABÓ 2018, 447). Mint arra már korábban rámutattunk, egyaránt ezt támogatják a régészeti megfigyelések és a néprajzi párhuzamok is (SZABÓ 1989; БЕДОЕВА 2014, 15–18). Legutóbb az újabb hajdúböszörményi szitula vizsgálati eredményei erősítették meg, hogy a tárgy típus régebbi és újabb darabját is főzőedényként használták a lakoma szent ételle és itala, a sör elkészítéséhez (SZABÓ 2017c). A használatnak ezt a módját támogatja a metallográfiai vizsgálatok során megfigyelt, a csiszolaton gyönyörűen előtűnő újkristályosodott szerkezet, ami a tárgyat érő jelentős hőhatást bizonyít – ami a tűz fölött lógó edényeket is érte (SZABÓ ET AL. 2019).

3. kép. a: Satana, az oszét hagyományok szerint a komlózott árpasör feltalálója (Maharbek Tuganov festménye), b: az oszétéknél a lakoma kezdete ma is a bronzkorig visszanyúló Nart-eposzokban leírtak alapján történik: legfiatalabb első harapása a lakoma lepényéből (Rekom, Észak-Oszétia, Alánia Köztársaság, 2019, fotó: Szabó G.)

Fig. 3. a: Satana, inventor of hopped barley beer according to Ossetian tradition (painting by Maharbek Tuganov), b: the beginning of the Ossetian feast still takes place as described in the Nart sagas dating back to the Bronze Age: the first bite of the youngest of the feast cake (Rekom, North Ossetia, Republic of Alania, 2019, photo by G. Szabó)

A komlózott sör főzése, fogyasztása eszközeinek a késő bronzkor – kora vaskor időszakától való széleskörű, a természetföldrajzi viszonyoktól független elterjedése különösen érdekes, ha összevetjük például egy mai ital fogyasztási térkép adataival. Abból világosan látható, hogy a sör és bor fogyasztásának szokása nem éghajlatfüggő, a Mediterráneumban ugyanúgy vannak sörös területek, mint északon – ahol szőlő már meg sem terem – borívó népek. Ha mindezt a régészeti, néprajzi adatokkal összekapcsoljuk, akkor világosan látható, hogy a bor/sör fogyasztás közösségi szokása kulturálisan meghatározott, az egy-egy népcsoport hagyományrendszerének szerves része, amelyek különösen például a temetkezési szokásaikban szívósan továbbélnék akár évezredek át, még az eredetitől teljesen eltérő természetföldrajzi környezetben is.

A Regöly-Strupka-Magyar birtokon feltárt pannon tumulus anyagában az is megfigyelhető, hogy a leletek között olyan, főként a fegyverek, a lovak szerszámzata közé tartozó tárgyak is megjelennek, amelyeknek párhuzamai a keleti, korai iráni népek felé mutatnak kapcsolatokat. Mindezek fényében érdemesnek tűnik újra átgondolni azoknak a rejtélyes, a sztyeppétől Itáliáig megfigyelhető, csontból, fából, fémből készített, nyeles, vékony, széles pengéjű tárgyaknak a lehetséges funkcióját, amelyek az iráni népekhez tartozó temetkezések jellegzetes, de eddig ismeretlen rendeltetésű mellékletei (КОЗЕНКОВА 1982, табл. ХБ.13; ЧЕРНЫКН 1992, fig. 23. 3; ГЕРИНГ И ДР. 1992, Рис. 100, 13; КОРЯКОВА–ЕРИМАКНОВ 2007, 80, P.2.6.2) (4. kép a–c). Makkay János szerint ezek miniatűr evezők vagy magszóró lapátok lehettek, amelyek mintegy kijelölik a korai iráni népek elterjedését (МАККАЙ 2008). Feltételezi, hogy a korongos zablá-aldaltagok (КОРЯКОВА–ЕРИМАКНОВ 2007, 85, Fig. 2. 19), a jogarfejek, a rituális szerepű bronz lándzsahegyek, továbbá a lapát alakú tárgyak a katonai hatalom és rang kifejezői. Az utóbbi eszközök jelképes szerepükön túli gyakorlati rendeltetését el sem tudja képzelni, felveti azt a lehetőséget is, hogy ezek az elkorhadt fa példányaik mellett az előkelők sírjaiba tett parancsnoki botok-jelvények lehettek (МАККАЙ 2008, 75–76). Megfigyelései szerint az általa Teiresziasz jóslata alapján (МАККАЙ 2008, 91, 103) Odüsszeusz evezőlapátjaként tárgyalt tárgy-típus különösen a pontuszi–volgai tőzsterületen szoros összefüggést mutat a korongos formájú zablá-aldaltagok és a korai harci kocsis kultúrák Don–Volga–Szingasta táján feltárt hagyatékával,

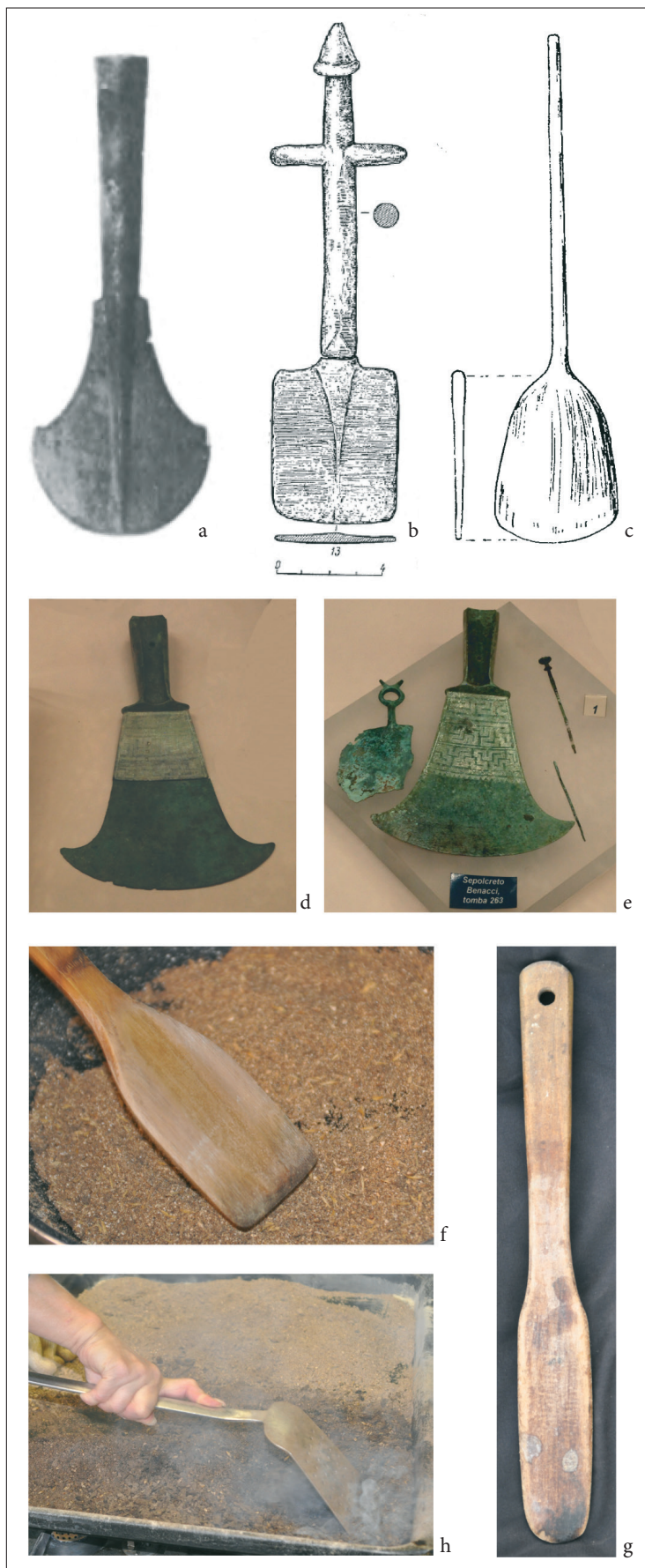
valamint a мүкénéi világ (Мүкéné, Dendra, Athén, Kakovátosz) hasonló emlékeivel is (МАККАЙ 2000; 2008, 75). Meg kell azonban jegyezni, Teiresziasz jóslata szerint éppen az lesz a jel Odüsszeusz számára, hogy már elég messzire jutott, hogy a szembejövő nem ismeri fel a vállán lévő evezőt, azt magszóró lapátnak nézi. Az az eszköz viszont a gabonatermesztő népekre jellemző, kevésbé az állattartó, pásztorkodó iráni népekre, ahol a sírokba is bekerültek ezek a rejtélyes eszközök. Az eddig ismert mintegy 150 korongos zablalelet főleg a Volga-vidéki kultúrák leletanyagából ismert, a tárgy-típus eredetét a Volga–Urál vidékén a Szingasta- és az Abasevo-kultúrára vezetik vissza (КОРЯКОВА–ЕРИМАКНОВ 2007, 45–90), de megemlíti, hogy van egy változat a gerendavázás (*Szrubnaja*) művelődésben is, amely egészen a katakombák és gerendavázás kultúrák átmenetének az idejétől kezdve (a kalibrált radiokarbon dátumok szerint Kr. e. 1900–1700 tájától) követhető (МАККАЙ 2008, 75). Ezek azonban alapvetően hagyományos radiokarbon adatok, melyekkel kapcsolatban az a tapasztalat, hogy magasabb értékeket mutatnak, mint a jelenleg használt AMS módszer (STOCKHAMMER ET AL. 2015; SZABÓ 2017b). A fegyveres-lószerszámok férfi sírok mellett Urusz–Martanovszk Koban-kultúrához tartozó temetőjének női sírjában is találtak egy bronz „lapátkát”, amit az elhunyt mellére helyeztek (КОЗЕНКОВА 1982, 66) (4. kép b). Ez a lelet jól mutatja, hogy ezek a tárgyak nem tekinthetők kizárólag csak a férfiakhoz kötődő rangjelzőknek, olyan tevékenységhez tartoztak, amely mindkét nemhez kapcsolódott.

A korongos zablák elterjedését követve egyben az is jól látható, hogy a Don–Volga–Ural–Kaukázus korai iráni népeinek nem csak a görög félsziget felé (МАККАЙ 2008, 75), hanem a Kárpát-medence irányába is jól követhető kapcsolatai voltak (Füzesabony, Tiszafüred, Vatin, Tószeg; HÜTTEL 1981, T. 3. 24–26). A csontból és fából készült „lapátkához” hasonló, de már bronzból készült rejtélyes tárgyak azonban csak hosszú időkülönbséggel és csak egy rövid időszakban, a korai etruszk anyagban tűnnek fel ismét nagyobb számban. A jelentős idő- és térbeli különbségek ellenére a tárgyakat az alapvető szerkezeti, formai hasonlóságon túl összekapcsolják a nagyon hasonló lelőköri körülmények, a gazdag, fegyveres, lószerszámok sírokhoz tartozó mellékletek is. A sztyeppén a bronzkortól követhető rejtélyes „lapátkák”-hoz sok szempontból hasonló tárgyakat az olasz szakirodalomban „rituális

balta”-ként említik (4. kép d–e). A Póvidéktől délre, a Kr. e. 9–8. századtól látványos változás figyelhető meg, amikor a szórványos adatok után a korábban szinte csak hamvasztó Villanova-kultúra területén megjelennek a csontvázas sírok (PALLOTTINO 1980, 65–66; SZILÁGYI 2006, 9–10). A korábbi Villanova-elemek továbbélése mellett először csak a hamvasztásos sírok mellékletei között jelennek meg új tárgytípusok. Ennek egyik legszebb példája Benacci 891., hamvasztásos

4. kép. a: Csont „lapátka” a szintastai temetőből (ГЕНИНГ 1992, рис. 100. 13), b: bronz „lapátka” a Kaukázusból (КОЗЕНКОВА 1982, Т. XL. 13), c: fa „lapátka” az Altajból (ТУЕКТА-РУДЕНКО 1960, рис. 61), d: Bronz „rituális balta” Benacci etruszk temető 855. sírból (Kr. e. 750 körül, Bologna, Museo Civico, fotó: Szabó G.), e: Bronz „rituális balta” Benacci etruszk temető 263. sírból (Kr. e. 8. század első fele, Bologna, Museo Civico, fotó: Szabó G.), f: maláta pörkölése fa lapátkával, családi fogyasztásra készülő sörhöz (Roza Tandelova 2018, Szekszárd, fotó: Szabó Géza), g: Kazbek Dulaev nagymamájának maláta-pörkölő lapátkája (Lac, Észak-Oszét Alánia Köztársaság, 2019, fotó: Szabó G.), h: maláta pörkölése fém lapátkával, közösségi fogyasztásra készülő sörhöz (Roza Tandelova 2018, Dombóvár, fotó: Szabó G.)

Fig. 4. a: Bone “spatula” from the cemetery in Sintashta (ГЕНИНГ 1992, рис. 100. 13), b: bronze “spatula” from the Caucasus (КОЗЕНКОВА 1982, Т. XL. 13), c: wooden “spatula” from the Altai (ТУЕКТА-РУДЕНКО 1960, рис. 61), d: bronze “ritual axe” from grave No. 855 Benacci Etruscan cemetery (around 750 BC, Bologna, Museo Civico, photo by Géza Szabó), e: bronze “ritual axe” from grave No. 263 Benacci Etruscan cemetery (first half of the 8th century BC, Bologna, Museo Civico, photo by G. Szabó), f: roasting malt with a wooden spatula for beer for family consumption (Roza Tandelova 2018, Szekszárd, photo by G. Szabó), g: Kazbek Dulaev’s grandmother’s malt roasting spatula (Lac, North Ossetia, Republic of Alania, 2019, photo by G. Szabó), h: roasting malt with a metal spatula for beer for community consumption (Roza Tandelova 2018, Dombóvár, photo by G. Szabó)

női sírja, melyet a tipikusan egyik oldalán letört fülű Villanova-formájú urna alapján Kr. e. 780–720 közé kelteznek, ugyanakkor a bronz guzsaly mellett a lószerszámhoz tartozó zabla és falera, az égett, pontkörökkel díszített csonttöredékek már egyértelműen új tárgytipusok és szokások megjelenésére utalnak. A férfi hamvasztásos sírokban Bologna környékén például a Kr. e. 8. század közepétől nagyobb számban megjelenő, oldalsó pálcátagos, a lovak szájában középen többnyire csuklósán kapcsolódó bronz zablák (HASE 1969, 18–19) és a széles pengéjű, rituális használatúnak tartott bronz „rituális balták” egy teljesen új, a lovak miatt mindenképpen keletre, elsősorban a sztyeppével kapcsolatban álló népekre jellemző harcmódot és szokások megjelenésére mutatnak. Ezen belül is, az itáliai zablák között feltűnő gombos végű típusok, mint a Bologna, Piazza San Francesco kincsleletében talált példány párhuzamai pedig közvetlenül a sztyeppe vidékére mutatnak (HASE 1969, 25, Abb. 12, T. 1 1.12 1). A zablatípusok elterjedési térképei alapján különösen jól látható, hogy Itália területén zablák ebből az időszakból szinte kizárólag csak az etruszk részeken kerültek elő, s több típus használatának mértéke régióként jelentősen eltér (HASE 1969, Abb. 8–9). A lószerszámleletek mellett a lovak ábrázolása is elég gyakori lesz. Piazza Azzarita 41., hamvasztásos (fossa) sírjában, melyet a Kr. e. 8–7. század váltása idejére kelteznek, az indoírani népeknél hagyományosan kedvelt ikeredény peremét két ló alak díszíti (Bologna, Museo Civico). Via Belle Arti Kr. e. 8–7. század fordulójára keltezhető temetkezésében pedig teljesen új jelenség magának a lónak az eltemetése is. Karl Kromernek a lovas temetkezések elterjedését bemutató térképén különösen jól látható, hogy a lovas temetkezések párhuzamai Európa jelentős részén megfigyelhetők ugyan, de alapvetően egy sztyeppéi eredetű szokásra utalnak (KROMER 1986, Abb. 45). A Kr. e. 750 körülre datálható Benacci 855. sírban a férfi hamvai mellett egyebek között csuklós zabla, falera – lószerszámok és két geometrikus díszítésű „balta” volt. Benacci Kr. e. 750–720 közé tehető 892–893. sírjában a két szélespengéjű „balta” közül a kisebb köpűs, a nagyobb nyélnyújtványos, velük bronz zabla, égett csont díszek, harang alakú kerámiafedő, két áltordírozott (valószínűleg a bronz szitulatöredékhez tartozó) fül, csónakfibulák, szemes üveggyöngyök, borostyánok és széles pengéjű bronz kés került elő (HASE 1969, Abb. 2. B). A szokatlanul nagyméretű „balta” vékony éllemez

töredezett, jól mutatja, hogy fegyverként biztosan nem használhatták. Benacci 263. sírjában is volt két „balta”, az egyik geometrikus díszítéssel (4. kép e), a másik díszítetlen (Bologna, Museo Civico). Benacci Caprara 39., a Kr. e. 8. század utolsó negyedére keltezett hamvasztásos férfi sírban a „baltán” és a formailag hasonló, de erősebb pengéjű laposbaltán kívül csuklós zabla, falera, kantárszjív díszei, antennás markolatú kard, borotva, égett, pontkörökkel díszített csonttöredékek is voltak a kis talpon álló bronz urnában. A balták sérültek, a két kisebb, de vastagabb pengéjű a nyelezés alatti részen eltörött (HASE 1969, Abb. 11). Újabban a Via Belle Arti 95. sírban is találtak egy „baltát” (Bologna, Museo Civico). A rituális használatú „baltáknak” meghatározott tárgyak többsége fegyveres férfi sírokban került elő, így logikusnak tűnhet formájuk alapján a fejlesztésként való meghatározásuk. Azonban ez a tárgy-típus a lapátszerűen kiszélesedő, lemezvékony-ságú pengéje, kis súlya miatt ütő-vágó szerszámként való használatra biztosan alkalmatlan volt. Alakja, ívelt éle alapján korábban inkább olyan eszközre gondoltunk (SZABÓ 2015, 346), amivel apróra metélték valamit – némelyiknek azonban még ehhez is vékonynak tűnt a lapja, s hosszúsága sem praktikus, rövidebb éllemezrel nagyobb erőt lehetne kifejteni (4. kép d–e). A széles, lapátszerű kiképzés alapján az is felmerült, hogy inkább csak valaminek – talán tűz, parázs – igazgatására szolgálhattak. Meg kell jegyeznünk, hogy gyakran egy sírban több is előkerül, de csak egy részük díszített, s pengevastagságuk – így talán részben funkciójuk is – eltérő (Benacci 892–893. sír, Benacci Caprara 39. sír).

ÖSSZEFOGLALÁS

A komlózott sör főzésének a kaukázusi oszétéknél megfigyelt gyakorlata alapján jól látható, hogy a rejtélyes „lapátkáknak” és a „rituális baltáknak” nevezett tárgyakhoz hasonló eszközöknek a mai napig nagyon is gyakorlati funkciójuk van a sör elkészítése során. A különböző méretű és formájú fém-, fa eszközöket ma is használják – nagyságuktól függően – a maláta pörkölése és a sörlé keverése során (2. kép c–d, 4. kép f–h). Az ital pedig a típusától függően már szorosan kötődik a férfi vagy a női szerephez, a hétköznapiak alacsony alkoholtartalmú sörét a nők készítik, az erősebbhez, a lakomák szent italához hagyományosan csak a férfiak érhetnek.

Így ezek a rejtélyes, a néprajzi megfigyelések alapján malátapörkölésre szolgáló „lapátkák”, „rituális balták” azon tárgyak körébe sorolhatók, melyek az iráni népekhez szorosan kötődő komlózott sör főzésének hagyományaihoz kapcsolódva jelzik e kultúrkör importtárgyakon túlmutató, a leginkább hagyományörző területeken, a temetkezések, étkezési-italozási szokásokban a bronzkortól követhetően, a sztyeppei területek Európa jelentős részét érintő, kisebb-nagyobb népmozgásokra utaló hatásait. A minden jel szerint hasonló rendeltetésű, de jelentősen eltérő korszakhoz tartozó sztyeppei és itáliai leletek egyben arra is rámutatnak, hogy azok nem annyira a folyamatosságra, mint a kapcsolatok ismétlődő és eltérő kiindulási pontú hullámaira utalnak (FEKETE–SZABÓ 2015; SZABÓ 2015; 2020). Az iráni népek szent italához, a sör készítéséhez kapcsolódó növény, a komló és a maláta pörköléséhez, a sörlé keveréséhez használt eszközök jól követhetően, tárgyiasult formában jelzik és segítenek megérteni azokat a kapcsolatokat, amelyeket például az itáliai mítoszok és a kaukázusi Narteposzok között már régóta megfigyelt a kutatás, de történeti háttérét nem tudta egyértelműen tisztázni (DUMÉZIL 1986; WEST 2007; SZABÓ 2015).

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani a kaukázusi beutazásokat lehetővé tevő baráti és hivatalos meghívásokért az Orosz Tudományos Akadémia Vlagyikavkái Központ Bölcsészettudományi Intézetének, Muzafer Dzsaszohov, Anatolij Kuszrajev, Alekszej Csibirov, Zalina Kanukova segítségével, valamint Dél-Oszétia elnöke, Anatolij Bibilov határon átvélt szervezőmunkájáért. A bronzkori kapcsolatok terepi kutatása 2018. évben a Lendület Mobilitás Kutatócsoport (MTA Lendület projekt-szám: LP 2015-3) támogatásával valósult meg. A kutatás folytatására és a Kaukázus déli területeire való kiterjesztésére N. K. Gaszieva kulturális és oktatási miniszter, valamint első helyettese, E. H. Gagloeva közbenjárására 2019. évben az NKFI Hivatal FK 128013 számú projektje, valamint a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány anyagi támogatásával kerülhetett sor. Külön köszönöm Larisza Hekilajeva folyamatos segítségét a Magyarországon nem elérhető irodalom megszerzésében, Roza Tandelovának, hogy megtanított a nartok szent italának főzésére, Nagy Janka Teodórának, hogy a legnehezebb pillanatokban is erőt adott, hogy folytatni tudjuk utunkat.

Irodalom

- BEHRE, K. 1999: The history of beer additives in Europe – a review. *Vegetation History and Archaeobotany* 8 (1999) 35–48. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF02042841>
- CHERNYKH, E. N. 1992: *Ancient Metallurgy in the USSR: the Early Metal Age*. Cambridge.
- DUMÉZIL, G. 1986: *Mítosz és eposz*. Budapest.
- FEKETE M.–SZABÓ G. 2015: A regölyi tumulus építménye és leletanyaga. Ókori-keleti kapcsolatok. In: Csabai Z.–Földi Zs.–Grüll T.–Vér Á. (szerk.): *Ökonómia és ökológia. Tanulmányok az ókori gazdaságtörténet és történeti földrajz köréből*. Ókor-Történet-Írás 3, Pécs–Budapest 2015, 271–306.
- GATELY, I. 2009: *A Cultural History of Alcohol*. New York.
- GERLOFF, S. 2010: *Atlantic Cauldrons and Buckets of the Late Bronze and Early Iron Ages in Western Europe*. Prähistorische Bronzefunde II/18, Stuttgart.
- HASE, F. 1969: *Die Trensen der Früheisenzeit in Italien*. Prähistorische Bronzefunde XVI/1, München.
- HÜTTEL, H. G. 1981: *Bronzezeitliche Trensen in Mittel- und Osteuropa. Grundzüge ihrer Entwicklung*. Prähistorische Bronzefunde XVI/2, München.
- KALLA G.–RACZKY P.–V. SZABÓ G. 2013: Ünnepek és lakoma a régészetben és az írásos forrásokban. Az őskori Európa és Mezopotámia példái alapján. In: Déri B. (szerk.): *Convivium. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2012. november 6–7-én tartott vallástudományi konferencia előadásai*. AFION Könyvek 2, Budapest 2013, 11–46.
- KOMORÓCZY G. 1983: *Fénylő ölednek édes örömeiben. A sumer irodalom kistükréi*. Budapest.
- KORYAKOVA, L.–EPIMAKHOV, A. 2007: *The Urals and Western Siberia in the Bronze and Iron Age*. Cambridge. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511618451>

- KOVÁCS J. B. 2008: *A Nap gyermekei*. Budapest.
- KRAUSSE, D.–FERNÁNDEZ-GÖTZ, M.–HANSEN, L.–KRETSCHMER, I. 2016: *The Heuneburg and the Early Iron Age Princely Seats*. Budapest.
- KROLL, H. 1991: Bier oder Wein? *Bericht der Römisch–Germanischen Kommission* 72 (1991) 165–171.
- KROMER, K. 1959: *Das Gräberfeld von Hallstatt*. Florenz.
- LITTLETON, C. S.–MALCOR, L. A. 2005: *Szkítiától Camelotig*. Nyíregyháza.
- MAKKAY, J. 2000: *The Early Mycenaean Rulers and the Contemporary Early Iranians of the Northeast*. Tractata Minuscula 22, Budapest.
- MAKKAY J. 2008: *Odüsszeusz evezője. A régen sírba szállt görög héroszok eredete*. Tractata Minuscula 56, Budapest.
- MCGOVERN, P. E.–HALL, G. R.–MIRZONIAN, A. 2013: A biomolecular archaeological approach to ‘Nordic grog’. *Danish Journal of Archaeology* 2/2 (2013) 112–131. DOI: <https://doi.org/10.1080/21662282.2013.867101>
- OLSEN, J.–HEINEMEIER, J.–HORNSTRUP, K. M.–BENNIKE, P.–THRANE, H. 2013: ‘Old wood’ effect in radiocarbon dating of prehistoric cremated bones? *Journal of Archaeological Science* 40 (2013) 30–34. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jas.2012.05.034>
- OTTO, L. 2012: *Beer and bling in Iron Age Europe*. UWM Report. News from the University of Wisconsin–Milwaukee March 6. 2012. DOI: <https://uwm.edu/news/beer-and-bling-in-iron-age-europe/>
- PALLOTTINO, M. 1980: *Az etruszok*. Budapest.
- PATAY, P. 1990: *Die Bronzegefäße in Ungarn*. Prähistorische Bronzefunde II/10, München.
- SELMECZI L. 2005: *A jászok eredete és középkori műveltsége*. Jászsági füzetek 37, Jászberény.
- STADLER, J. 2010: *Nahrung für die Toten?* Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 186, Bonn.
- STOCKHAMMER, W. P.–MASSY, K.–KNIPPER, C.–FRIEDRICH, R.–KROMER, B.–LINDAUER, S.–RADOSAVLJEVIĆ, J.–WITTENBORN, F.–KRAUSE, J. 2015: Rewriting the Central European Early Bronze Age chronology: Evidence from large-scale radiocarbon dating. *PLoS ONE* 10.10 (2015). e0139705. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0139705>
- SZABÓ I. 1989: A sör és elkészítésének oszét módja. *Múzeumi Levelek* 61–62 (1989) 129–134.
- SZABÓ G. 2015: Keleti mítoszlelemek nyugati megjelenése a regölyi astragalos leletek tükrében. In: Csabai Z.–Szabó E.–Vilmos L.–Vitári–Wéber A. (szerk.): *Európa égisze alatt*. Pécs–Budapest 2015, 321–364.
- SZABÓ, G. 2017a: Eastern myth elements in the West in light of the Nart sagas and the archaeological finds of the Carpathian Basin. *Nartamongæ* 12/1–2 (2017) 85–109.
- SZABÓ, G. 2017b: Problems with the periodization of the Early Bronze Age in the Carpathian Basin in light of the older and recent AMS radiocarbon data – A Kárpát-medencei kora bronzkor periodizációjának nehézségei a régi és az újabb AMS radiokarbon adatok tükrében. *Archeometriai Műhely* 14/2 (2017) 99–116.
- SZABÓ G. 2017c: Hogyan készült és mire használhatták a hajdúböszörményi kincsleletek szituláit? – How were the Hajdúböszörmény hoards’ situlae made and what could they be used for? *Studia Oppidorum Haidonicalium* 13, Budapest–Hajdúböszörmény 2017, 45–68.
- SZABÓ G. 2018: Kutatóúton az oszéteknél – a szénakaszálás ünnepe és a Zadaleszki Nana barlangja. *Tisicum* 26 (2018) 445–476.
- SZABÓ G. 2020: A kontinuitás változatai a regölyi grafémák tükrében. In: Fehér B.–Ferenczi G. (szerk.): *Ősi írásaink*. Budapest 2020, 227–257.
- SZABÓ, G.–CZUPPON, T. 2014: New data on Iranian roots of the European culture. In: Hozhabri, A. (ed.): *Conference of 50 years of Archaeological Studies in Malayer*. Tehran 2014, 47–72.
- SZABÓ, G.–ERDÉLYI, Z.–JUHÁSZ, L.–BARKÓCZY, P.–GYÖNGYÖSSY, SZ. 2019: A hajdúböszörményi szitulákról. *Hajdúsági Múzeum Évkönyve* 12 (2019) 7–22.
- SZILÁGYI, J. GY. 2006: Etruszk kultúra. In: Havas L.–Tegyei I. (szerk.): *Bevezetés az ókortudományba V*. Debrecen 2006, 7–26.
- ÜNAL, A. 1999: *The Hittites and Anatolian Civilizations*. Istanbul.
- WEST, M. L. 2007: *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199280759.001.0001>
- VAN ZEIST, W. 1983: Plant remains from Iron Age Noordbarge, province of Drenthe, the Netherlands. *Palaeohistoria* 23 (1983) 169–193.
- БЕДОЕВА, И. А. 2014: *Традиционные хмельные напитки осетин*. Владикавказ.
- ГЕНИНГ, В. Ф.–ЗДАНОВИЧ, Г. Б.–ГЕНИНГ, В. В. 1992: *Синташта: археологические памятники арийских племен Урало-Казахстанских степей*. Челябинск.

КОЗЕНКОВА, В. И. 1982: *Типология и хронологическая классификация предметов кобанской культуры (восточный вариант)*. Москва.

МИЛЛЕР, Вс. Ф. 1881: *Осетинские этюды I–III*. Москва, 1881–1887.

НАРТЫ 1991: *Нарты. Осетинский героический эпос I–III*. Москва, 1989–1991.

РУДЕНКО, С. И. 1960: *Культура населения Центрального Алтая в скифское время*. Москва–Ленинград.

© 2023 A szerző(k).

Ez a nyílt hozzáférésű publikáció megfelel a [Creative Commons BY-NC-SA 2.5](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/) szabványnak.

